

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

Reşid Rızâ'nın Düşüncesinde Makâsıd-ı Kur'ân*

The Maqâsid al-Qur'ân in the Thought of Raşid Rızâ

Dr. Gülnur KÜLÜNKOĞLU

İstanbul, Turkey

g.kulunkoglu@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2464-8170>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 09/08/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 11/02/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2022

Atıf / Citation: Külünkoğlu, Gülnur. "Reşid Rızâ'nın Düşüncesinde Makâsıd-ı Kur'ân". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan/April 2022), 292-316.
<https://doi.org/10.31121/tader.980667>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism was detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

* Bu çalışma "Günümüz Kur'an Araştırmalarında Makâsıdî Yaklaşım" (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021) isimli tezimizin ikinci bölümünün "Reşid Rızâ'nın Düşüncesinde Makâsıd-ı Kur'an" isimli alt başlığının genişletilmiş halidir.

Öz

Modernleşmenin etkisiyle Kur'ân araştırmalarında meydana gelen usûl tartışmalarında klasik yorum yöntemlerine yönelik eleştiriler yoğunluk kazanmıştır. Bu eleştiriler içinde klasik tefsirlerin lafızcı ve parçacı olmakla okuyucuyu Kur'ân'ın bütünlüğünden ve gâyesinden uzaklaştırdığı ana tema olarak yer almaktadır. Bu bağlamda günümüz Kur'ân yorumcuları, ağırlıklı olarak Kur'ân'ın makâsıdını aramaya ve Kur'ân yorumunda makâsıdı esas almaya yönelmişlerdir. Bununla birlikte konu hakkında yapılan çalışmalar da yükselen bir ivme kaydetmiştir. Ancak makâsıd hakkındaki çalışmaların ilkesel olarak makâsıda işaret etmekle yetindiği ve tasvîrî bir nitelik arz ettiği görülmektedir. Modern dönemde makâsıdı yaklaşıma yönelen müelliflerin bu yönelişinin sebepleri üzerinde durulmamıştır. Çalışmada öncelikle Reşid Rıza'ya (ö.1935) etkisi bakımından Muhammed Abduh'un öncü fikirleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra günümüz Kur'ân araştırmalarının önemli isimlerinden olan Rıza'nın Makâsıd-ı Kur'ân hakkındaki yorumları ele alınmıştır. Rıza'nın kendi tarihsel ve sosyal bağlamında önceki dönemlere göre daha yüksek bir vurguyla Makâsıd-ı Kur'ân'ı ele almasının sebeplerinin neler olduğu, Makâsıd-ı Kur'ân'ı hangi motivasyonla belirlediği sorularına cevap aranmıştır. Sonuç olarak Rıza'nın düşüncesinde Makâsıd-ı Kur'ân'ın, nübüvvet meselesini ve vahyin kaynağının ilahiliğini Batı'ya karşı savunma çabasında işlevsel bir araç olduğu görülmektedir. Ona göre Kur'ân'ın maksatları, Kur'ân'ın bütün beşerî sistemlerden üstün olduğunun en büyük delilidir. Reşid Rızâ özelinde modern bağlamda Kur'ân'ın maksatlarının hem bireysel konularda hem de toplumsal konularda ıslahı içerdiği görülmektedir. Kur'ân'ın kaynağı ve nübüvvet hakkındaki oryantalist eleştiriler ve sosyal, siyasî, ekonomik dönüşüm çabaları Kur'ân'ın maksatları ışığında ele alınmıştır. On dokuzuncu asrın sonları ve yirminci asır başlarında modernleşmenin etkisiyle Makâsıd-ı Kur'ân, hedeflenen reformların gerçekleştirilmesinde küllî bir temel olarak ıslah zemininde araçsal bir pozisyona evrilmiş ve modern içermeleri kapsamına dâhil etmiştir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Makâsıd, Külli ilkeler, Reşid Rıza, Menar.

Abstract

The criticisms of classical interpretation methods have intensified in the method discussions that took place in the Qur'anic studies with the effect of modernization. Among these criticisms, it is the main theme that classical exegeses are literalist/textualist and fragmentary, distracting the reader from the integrity and purpose of the Qur'an. In this context, today's commentators of the Qur'an have tended to seek the maqâsid of the Qur'an and to predicate the maqâsid on the interpretation of the Qur'an. Nevertheless, there has been an increase in studies on the subject. However, it is seen that the studies on the maqâsid are contented with pointing to the maqâsid in principle and have a descriptive quality. The reasons for this tendency of the authors who turned to the maqâsid-based approach in the modern period were not emphasized. In the study, first of all, information about Muḥammad Abduh's pioneering ideas was given in terms of his influence on Rashîd Riḍâ (d.1935). Then, it is dealt with that the interpretations of Rashîd Riḍâ (d.1935), who is one of the prominent names in Qur'anic studies today, on the maqâsid al-Qur'ân. The study aims to seek answers to the questions of the reasons for Riḍâ 's discussing of the maqâsid al-Qur'ân in his own historical and social context, with a higher emphasis than previous periods, with which motivation he determined the maqâsid al-Qur'ân. Consequently, it is seen that the Qur'an is a functional means for his effort to defend the issue of prophecy and the divinity of the source of revelation against the West in Riḍâ's thought. According to him, the objects of the Qur'an are the greatest evidence for that the Qur'an is superior to all human systems. It is seen that the objects of the Qur'an in modern context in terms of Rashîd Riḍâ include reclamation in both individual and social subjects. It is seen that orientalist criticisms about the source of the Qur'an and prophecy and social, political, and economic reform efforts were dealt with in the light of the objects of the Qur'an. The maqâsid al-Qur'ân has been evolved to an instrumental position on the ground of reclamation as a universal basis for the realization of the aimed reforms and included modern implications with the influence of modernization in the late nineteenth and early twentieth centuries.

Keywords: Tafsîr, The Qur'ân, Maqâsid, Universal principles, Rashîd Riḍâ, al-Manâr.

Giriş

Makâsıd-ı şeria, hukukî hükümlerin gâye ve hikmetlerini ortaya çıkarmayı ve hükümlerde dinin gâyelerini dikkate almayı hedefleyen bir alan olarak tebarüz etmektedir. Fikrî temellerini evrende hiçbir şeyin boş yere yaratılmadığına işaret eden naslardan¹ alan gâiyyet prensibine dayanmaktadır.² Gâye fikrinin hukuk alanında hükümlerin maksatlarını belirleyerek hukukun uygulanabilirliğini sürdürme amacıyla ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Mesele, en üst maksat olarak “*faydalı olanın celbi zararlı olanın def'i*” anlamında özetlenebilecek maslahat ilkesi³ çerçevesinde tartışılmıştır. Dinin gâyesinin kulların maslahatını temin etme olduğu yönünde İslam alimleri arasında görüş birliği bulunmaktadır. Bu görüş birliği ise dini bildirimlerin bir gâyeye matuf olduğu ve bu üst gâyenin de kulların maslahatını temin olduğu yönündeki fikrin naslardan tümevarım yoluyla elde edilmesine dayanmaktadır.⁴

Hukuk alanında makâsıd-ı şeria konusundaki çalışmaların artışının yanı sıra modern dönemde klasik tefsir alanında gâye ve maksadın ihmal edildiği yönündeki eleştirilerin de etkisiyle tefsir alanında makâsıd arayışı ivme kazanmıştır. Bunun sonucunda gâî yoruma yönelik ilginin ve Makâsıd-ı Kur'ân'ı tespit gayretlerinin modern dönem eserlerinde önemli bir yer edindiği söylenebilir.

Bu konuda Faruk Çaykara tarafından hazırlanan “Kur'ân'ın Yorumlanmasında Amaçsal Yaklaşımlar”⁵ adlı doktora tezi, tefsir alanında yapılan ilk çalışma olması sebebiyle önemlidir. Çalışma, makâsıd-ı şeria hakkında pek çok çalışma olmasına rağmen Makâsıd-ı Kur'ân alanında çalışma olmaması sebebiyle alandaki boşluğa dikkat çekmektedir. Tezin amacı, klasik ve modern dönemde ortaya çıkan amaçsal yorumlama tekniklerinin bir mukayesesi yapmak olarak belirtilmiştir. Bu amaçla sadece İslam hukukundaki değil çağdaş hukuktaki yorum metotları da kapsama alınmıştır. Buna ilaveten çalışma, Kur'ân'ın temel maksatlarını belirleme amacındadır. Çalışma, tefsir, İslam Hukuku ve Çağdaş Hukuk yorumlama tekniklerine geniş bir şekilde yer vererek tasvirî bir üslup kullanmıştır. İkinci bölümde ise Çağdaş hukukun ve Kur'ân'ın temel amaçları başlığı altında çağdaş hukuk ekollerindeki temel amaçlar açıklanmış ve bu ekoller arasında bir görüş birliği olmadığı ifade edilmiştir. Bu temel amaçlar arasında adalet, hürriyet, eşitlik, güvenlik, toplumun mutluluğu gibi değerler sıralanmıştır. Son bölümde Muhammed Tâhir b. Âşûr (ö. 1973), Fazlurrahman (ö. 1988), Nasr Hamid Ebu Zeyd (ö. 2010), Hasan Hanefî'nin (d. 1935) makâsıd yorum ilkelerine yer verilmiştir. Bu çalışma Kur'ân'ın amaçları hakkında yapılan ilk çalışma olması

¹ “*Sizî sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?*” Kur'ân-ı Kerim Meali, Çev. Hayrettin Karaman vd, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2017), el-Mü'minûn 23/115.

“*Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık; bu inkâr edenlerin zannıdır...*” Sâd 38/27.

“*Rabbimiz! Bunu boşuna yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz; Bizî cebennem azabından koru*” Âl-i İmrân 3/191.

² Ertuğrul Boynukalın, “Makâsıd-ı Şeria”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/423.

³ Maslahatın işlevi ile ilgili Mecelle kaidesi için Bkz. “Raiyye yani tebaa üzerine tasarruf maslahata menûtur”. (md. 58) Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, (İstanbul: Matbaa-yi Osmaniye, 1884), s. 22 vd.; Ahmed Cevdet Paşa, *Açıklamalı Mecelle: Mecelle-i ahkâm-ı adliyye*, Haz. Ali Himmet Berki, (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), 19 vd.

⁴ Boynukalın, “Makâsıd-ı Şeria”, 27/ 423-427.

⁵ Faruk Çaykara, *Kur'ân'ın Yorumlanmasında Amaçsal Yaklaşımlar* (Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

sebebiyle önemli olmakla birlikte modern dönemde Makāsıd-ı Kur'ân fikrine dair açıklamaları sınırlıdır. Ayrıca çalışmada Makāsıd-ı Kur'ân araştırmalarının sebeplerine dair bir analiz mevcut değildir.

Konu ile ilgili diğer çalışma da Mehmet Emin Maşalı'ya ait “Yakın Dönem Tefsir Geleneğinde Makāsıd Merkezli Yaklaşım- Reşid Rıza ve İbn Âşur Örneği-”⁶ isimli makaledir. Bu çalışmada Maşalı, Reşid Rıza ve İbn Aşur'un makāsıd fikirleri ve Makāsıd-ı Kur'ân hakkındaki açıklamaları doğrultusunda bazı tespitlere gitmiştir. Buna göre her iki müellifin de makāsıdı yorumun kapsamını Kur'ân'ın bütününe teşmil ettiği, Kur'ân'ın nüzülüne esas teşkil eden küllî ilke ve gâyelere yer verdikleri ifade edilmiştir. Kur'ân'ın maksatlarını ıslah temelli olarak açıklamışlardır. Beyan ettikleri maksatların gerçekleşmesi için fitrat, adalet, eşitlik gibi dini niteliklere dikkat çekmişlerdir.⁷

Son dönemlerde yükselen bir ivme kaydeden makāsıd araştırmalarında tasvîrî bir yöntemin takip edildiği görülmektedir. Bu çalışmada Makāsıd-ı Kur'ân meselesi, Reşid Rıza (ö. 1935) özelinde ele alınacaktır. Makāsıd, Makāsıd-ı Şeria, Makāsıd-ı Kur'ân gibi kavramların tanımlarına yer verilerek kavramsal alanın tespitinden sonra Rıza'nın Makāsıd-ı Kur'ân olarak belirlediği ilkeler açıklanacaktır. Bu bağlamda modern dönemde Kur'ân'ın küllî ilke ve maksatlarına atıfta bulunan Rıza'nın makāsıd konusundaki metinleri ve bu metinlerin oluşturulma sebepleri arasında kurulacak irtibat neticesinde Kur'ân'ın gâyelerine atıfta bulunmayı gerektiren şartlar, Rıza'nın açıklamaları çerçevesinde ortaya konulacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Makāsıd-ı Şeria

Makāsıd kavramı, yönelmek manasıyla açıklanan kasd kökünden gelmektedir.⁸ Makāsıd-ı şeria, “genelde dinin, özelde ibadetler ve hukuk alanındaki dinî hükümlerin gâyeleri anlamında bir tabir” olarak tanımlanmaktadır.⁹ Erken dönemde Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932), Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976), İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111), İzzeddin b. Abdüsselam (ö.660/1262), Karâfî (ö.684/1285), Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö 728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) gibi isimler ve özellikle İbrahim Mûsa eş-Şâtûbî (ö. 790/1388) makāsıd-ı şeria konusuna katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte klasik dönemde kavram, genel olarak dinin, canın, aklın, malın, neslin muhafazası olarak formüle edilmiştir. Daha sonra bu beş asla ırzın (insan onur ve haysiyetinin muhafazası) korunması da eklenmiştir.¹⁰

⁶ Mehmet Emin Maşalı, “Yakın Dönem Tefsir Geleneğinde Makāsıd Merkezli Yaklaşım (Reşid Rıza ve İbn Âşur Örneği)”, *Makāsıdı Tefsir Kur'ân-ı Kerim'i Amaç ve Hikmet Eksenli Anlamak* (İstanbul: Kuramer, 2018).

⁷ Maşalı, “Yakın Dönem Tefsir Geleneğinde Makāsıd Merkezli Yaklaşım (Reşid Rıza ve İbn Âşur Örneği)”, 276-279.

⁸ İbn Manzur, “K-S-D”, *Lisanü'l-Arab* (Kahire: Dârü'l-Meârif ts.), 5/3642.

⁹ Boynukalın, “Makāsıdü'l-Şeria”, 423.

¹⁰ Ali Pekcan, “Zarüriyyat Düzeyindeki Gaî Değerlerin Mahiyeti ve Evrensel Niteliği Üzerine”, *İslami İlimler Dergisi* 3/1 (Bahar 2008), 146.

Gazzâlî tarafından zarûriyyât, hâcîyyât, tahsiniyyât olarak üçlü bir tasnife dönüşecek olan makâsıd-ı şeria,¹¹ ilk kez Cüveynî tarafından *el-Burhan* adlı usûl eserinin illetler bahsinde beşli bir tasnifle ortaya konulmuştur;¹² Manası akılla kavranabilen zarurîler, Zarûret derecesine varmamakla birlikte genel ihtiyaçlarla ilgili olanlar, Ahlakî güzellik gâyesi güdülenler, Menduplar, İstinbat için kullanılmayanlar.¹³

Gazzâlî, *el-Müstasfâ*'nın Istislah bahsinde maslahat ve makâsıd-ı şeria konularını ele almıştır. Maslahatı, şer'in kabul ettiği, şer'in kabul etmediği ve şer'in kabul edilip edilmediğine dair bir delil sunulmayan maslahat olmak üzere üç kısımda tasnif etmiştir. Üçüncü kısım olan maslahat-ı mürseleyi açıkladığı başlıkta bir maslahat tanımı vermiştir. Bu tanıma göre maslahat, şer'in amacını korumaktır. Diğer bir tanım ise “yararı sağlama ve zararı defetme”dir.¹⁴ Bu ifadelerle göre maslahat, insanın arzularına göre değil, dinin koyucusunun isteklerine göre belirlenecektir.¹⁵ Dinin insanlara ilişkin amacı da beş temel ilkenin korunması, yani din, can, akıl, nesil, malı korumaktır. Bu beş temeli koruyan her şey maslahat ve bu beş temeli ifsat eden her şey de mefsedettir. Bu konudaki mefsedetin giderilmesi de maslahat olarak tanımlanmaktadır.¹⁶ Maslahatın tanım ve tasnifinde dinin koyucusunun isteklerinin belirleyiciliğine dikkat çeken Gazzâlî'nin makâsıd kavramının terimleşmesine katkıda bulunduğu hatta bu konuda Şâtıbî'yi de etkilediği ifade edilmiştir.¹⁷ Şâtıbî'ye göre şer'i yükümlülükler, yaratılış konusunda hedeflenen maksatların korunmasına yöneliktir. Bu maksatlar, *Zaruriyyat*, *Hâcîyyat*, *Tahsiniyyat* olarak dördüncüsü olmaz dediği üç kısımda toplanmıştır: Şâtıbî, zaruriyyatın bütün dinlerde korunmasına itibar edilen esaslar olduğunu beyan etmektedir.¹⁸ Mâkâsıd kelimesinin şeri'a kelimesi ile terkibi, genel olarak bu anlamları ihtiva etmektedir.

1.2. Makâsıd-ı Kur'ân

Çalışmanın konusu olarak Makâsıd-ı Kur'ân, modern dönemde yoğunlaşan çalışmaların yanı sıra modern öncesi dönemde de çeşitli eserlerde ele alınmıştır. Makâsıd-ı şeria'nın temellendirilmesinde büyük bir katkı sunan Gazzâlî'nin Kur'ân'ın maksatlarını beyan ettiği ve bu konuda erken dönemde öncü isimlerden olduğu görülmektedir. *Cevabiru'l Kur'ân* adlı eserinde ilimleri kabuk ve öz ilimler olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutarak¹⁹ kabuk ilimle-

¹¹ Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Hamza b. Züheyr (Medine: Şeriketü Medine-i Münevvere, 2008), 2/480.

¹² Reysûnî, Ahmed, *Naẓariyyetü'l-makâsıd*, (Riyad, 1992), 33.

¹³ İmamü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhan fî usulî'l-fıkêh*, thk. Abdülazim ed-Dib (Doha: Câmîatu Katar 1978), 2/923.

¹⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 2/481.

¹⁵ Soner Duman, “900. Vefat yılında İmam Gazali: Milletlerarası Tartışmalı İlimi Toplantı”, *İslam Hukuk Metodolojisinde Gazalî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları* (İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2012), 420.

¹⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 2/481.

¹⁷ Boynukalın, “İslam Hukukunda Gaye Problemi?”, s. 17; Wael b. Hallaq, *Modernitenin Reformu: Abdurrahman Taba'nın Felsefesinde Ahlak ve Yeni İnsan*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), s. 110.

¹⁸ Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, 2/337-339.

¹⁹ Ebû Hâmid Gazzâlî, *Cevabiru'l-Kuran*, thk. Muhammed Seyyid Rıza Kabbânî (Beyrut: Dârü'l-Âfâkı'l-Cedide, 1990), 35; Bkz. Arslan Karaoğlan, “Kur'ân'ı Anlamada Bilimsel Yönelişe Toplu Bir Bakış”, *Route Educational and Social Science Journal*, 4, (2017), 375; Celal Kırca, *Kur'ân ve Bilim*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 211-218.

rin asıl maksadın aktarılmasında Kur'ân'a hizmet ettiğini beyan etmektedir. Cevher ilimleri ise kendi içinde ikili bir tasnife tabi tutulmuştur. Alt tabaka ilimler olarak sınıflandırdığı kısalar, kelimeler ve fıkıh ilimleri, üst tabaka cevherler dediği marifetullah ilmi, efal ilmi ve mead ilmi olarak sıraladığı ilimlere ulaşmada bir vasıta hükmündedir. Alt seviye cevher ilimleri üst seviye ilimlerin amacının gerçekleşmesinde araç kabul edilmektedir. Üst seviye cevherler ise Kur'ân'la ulaşmak istenen en yüce maksadı ele almaktadır.²⁰ Gazzâlî'ye göre ilimlerin en üstünü ve en şerefliyi, marifetullah ve ahiret gününü bilmektir. Zira bu iki ilim, maksadın bilgisini içermektedir. Mârifetullah'ı ise ahiret bilgisinden üstün görmektedir. Çünkü ahiret bilgisi için detaylı bilmeye ihtiyaç olmaksızın mutlak itaat gereklidir. Marifetullah ise bütün diğer ilimlerin kendisi için istendiği en yüce ilimdir. Marifetullaha erişmek için fiillerden sıfatlara, sıfatlardan zata doğru yükselmek esastır.²¹ Bu bilgiler ışığında Gazzâlî için Makâsıd-ı Kur'ân'ın marifetullah ve ahiret günü bilgisi olduğunu söylemek yanlış sayılmayacaktır. Onun düşüncesinde alt tabaka ilimler ve alt seviye cevherler ise gereksiz olmayıp bu ilimlere ulaşmada bir vasıta hükmündedir.

Gazzâlî örneğinde klasik olarak bu şekilde ele alındığı söylenebilecek olan Makâsıd-ı Kur'ân, modern dönemde ayrıntılı bir tasnifle şöyle ele almaktadır:

A. el-Makâsıdu'l-âmmeh li'l-Kur'âni'l-Kerim: Kur'ân'ın kendileri sebebiyle nazil olduğu küllî ve genel gâyeler olup belli sure ve ayetlerden değil, Kur'ân'ın bütününden çıkarılmaktadır.²²

B. el-Makâsıdu'l-hâssa li'l-Kur'âni'l-Kerim: Kur'ân'ın bütün sure ve ayetlerinden çıkarılan değil belli bir alan çerçevesinde belirlenen maksatlardır. Vasfî Aşur Ebu Zeyd, makâsıdu'l-hâssayı ikiye ayırmaktadır:

1. Belli bir alandaki maksatlar: Kur'ân-ı Kerim çeşitli alanlara hitap etmektedir. Akaid, ahlak, ibadet vs.

2. Belli bir konudaki maksatlar: Bu tür konulu tefsirdir. Belli bir suredeki veya Kur'ân'ın bütününde belli bir konuyu araştırmak bu kapsama girmektedir. Kur'ân'da namaz veya Kur'ân'da Yahudiler vs.

C. Makâsıdu's-süver: Bir surenin hedef ve gâyelerini araştıran bir tefsir çeşidi olarak açıklanmıştır.

D. el-Makâsıdu't-tafsiliyye li âyâtü'l-Kur'âni'l-Kerim: Her bir ayetin dil unsuru ağırlıklı olarak açıklanması amelîyesidir. Bu türün tefsir külliyatımızdaki tahlîlî tefsir türünden herhangi bir farkı olmamakla birlikte ayetin maksadının tikel olarak açıklanması amacı söz konusudur.²³

²⁰ Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Kuran*, 36.

²¹ Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Kuran*, 41.

²² Vasfî Aşur Ebu Zeyd, "Nahve et-Tefsiri'l-makâsıdî", *Makâsıdu'l-Kur'âni'l-Kerim: mecmûatu bubus* ed. Muhammed Selim el-Avva (London: Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî, 2016), 1/427.

²³ Aşur, "Nahve Tefsiri'l-makâsıdî", 1/430-435.

Yakın dönemde konu hakkında çalışmalar yapan iaimlerden bir olan Abdülkerim Hâmîdî, Makâsıd-ı Kur'ân'ı "Kur'ân'ın kulların maslahatını gerçekleştirmek için indirildiği gâyeler" olarak tanımlayarak üçe ayırmaktadır;

1. el- Makâsıdû'l-âmmeh: Kur'ânın bütünü veya çoğunluğundan gözetilen gâyelerdir. İtikadın ıslahı ve ahlakın güzelleştirilmesi bu kısma örnek gösterilmiştir.
2. el- Makâsıdû'l-hâssa: Kur'ân'ın teşri'ininden özel olarak gözetilen gâyelerdir. Malî, iktisadi ve siyasi ıslah türleri bu kısma örnektir.
3. el- Makâsıdû'l-cüz'iyye: Kur'ân ahkâmından tek tek gözetilen gâyelerdir. Abdest ve teyemmümün hikmeti vs. tikel hikmet ve gâyeler bu kısma örnektir.²⁴

Tazu'l-İslam ise Makâsıd-ı Kur'ân'ı şöyle tanımlamaktadır; "Kur'ân'ın, muhkem ayetlerine dağıtılmış vesaili tarafından doğrulanan ve Kur'ân'ın özünü temsil eden maksatlarının ışığında anlaşılması ilmi"dir. Müellife göre Makâsıd-ı Kur'ân, içeriği bakımından geniş bir alana ilişkindir. Hadis, icma, kıyas kaynaklarını da içine alan makâsıd-ı şeria ise daha ziyade ahkam boyutuna yöneliktir. Diğer taraftan Makâsıd-ı Kur'ân, Kur'ân'ın metinsel sınırları içinde kalmaktadır.²⁵ Aynı zamanda Makâsıd-ı Kur'ân'ın makâsıd-ı şeria'dan farklı olarak sadece ahkam ayetlerinde değil, bütün bir tefsir sahasında söz konusu edildiği ifade edilmektedir²⁶

Bu çalışma kapsamında ele alınan tanımlar çerçevesinde değerlendirmek gerekirse, Makâsıd-ı Kur'ân'ın makâsıd-ı şeri'a'yı da içine alacak şekilde ahkam ayetlerine tahsis edilmeden Kur'ân'ın bütününe kapsayacak tanım ve tasniflerinin yapıldığı görülmektedir. Bu bakımdan Makâsıd-ı Kur'ân, Kur'ân'ın küllî ve cüz'î bütün hedeflerini kapsamına almaktadır. Diğer taraftan ise Makâsıd-ı Kur'ân, Kur'ân'ın maksatlar ışığında anlaşılması ilmi olarak kabul edilmiştir.

2. Abduh'un Makâsıd-ı Kur'ân Hakkında Öncü Fikirleri

Reşid Rıza'nın Abduh'un izinden giderek ıslah düşüncesini benimsediği bilinmektedir. Rıza, 1882 yılında Beyrut'ta Abduh ile tanışmasından itibaren Abduh'un vefatına kadar birlikte ilim ve yayın faaliyetlerinde onunla bulunmuştur. Özellikle Rıza için Abduh ve Afgânî tarafından yayınlanan *Urvetu'l-Vüskâ* ile karşılaşmak, bir dönüm noktası olmuştur.²⁷ Abduh, modern dönemde yenilikçi fikirlere sahip pek çok ismin ilham kaynağı olduğu gibi Rıza üzerinde de etkiye sahip olmuştur. Bu bakımdan Rıza'nın Kur'ân'a yaklaşımında, Abduh'un Kur'ân'ın gâye ve bütünlüğüne işaret eden ve tefsirin Kur'ân'ın gayelerine isabet etmesi gerektiği konusundaki fikirlerinin etkili olduğu izahtan varestedir.

Abduh'un düşüncesinin merkezinde Kur'ân'ın yer aldığı bilinmektedir. Tefsir çalışmasından önce Afgânî ile Paris merkezli olarak çıkardığı *Urvetu'l-Vüskâ*'nın isminin

²⁴ Abdülkerim Hâmîdî, *Makâsıdu'l-Kur'ân min teşri'il-ahkam* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008), 29, 30.

²⁵ Tazul İslam, "Maqasid al-Quran and Maqasid al-Shari'ah: An Analytical Presentation", *Revelation and Science* 03/01 (2013), 63.

²⁶ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın anlaşılmasında Gât Yorum: Geçmişten Günümüze Bir Tablül Denemesi* (İstanbul: Otto Yayınları 2016), 154.

²⁷ M. Sair Özervarlı, "Reşid Rıza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008) 35/14.

Kur'ân'dan referans alması bile her türlü problemin çözümünde Kur'ân'ın merkezî rolünü ima etmektedir. Bu anlamda Abduh'un dergideki makalelerinin bir Kur'ân yorumu ortaya koyma çabasının ötesinde Kur'ân'ın çağdaş dünyadaki rolünün mahiyetini ortaya koymak olduğu da aşikardır. Abduh'a göre Kur'ân, Müslümanların modern dünyada yapması gereken değişiklikler için gerçek rehberi olup Müslümanların eski ihtişamlarına kavuşmalarının reçetesi için en önemli kaynaktır. Buna ilaveten bütün Müslümanların ortak teveccühüne muhatap olduğu için Müslümanların birliğini temin etme potansiyeli yüksektir. Bu da ancak ulemanın şimdiye kadar yapmayı ihmal ettiği şeyi yaparak yani onun mesajını bütün Müslümanlara duyurarak gerçekleştirilebilir.²⁸

Abduh, Kur'ân mesajının bütün Müslümanlara iletilmesi amacını Kur'ân'ın anlaşılmasının kolaylığı fikriyle desteklemektedir. Çünkü Kur'ân, her okuyanın anlayabileceği bir açıklığa sahiptir ve Kur'ân'ı anlayabilmek için araçlara ihtiyaç yoktur. Sadece taklitten arındırılmış bağımsız düşünceye ihtiyaç vardır.²⁹ Zira herkesin Kur'ân'ı anlama hakkına sahip olduğuna ilişkin bu düşünce, çağdaş Kur'ân yorumunun en belirgin niteliklerinden birisi sayılmıştır.³⁰ Ancak Kur'ân'ı anlama konusunda her insanı eşit sayan yaklaşımına rağmen Abduh, tefsiri basit tefsir ve en yüksek tefsir/ileri tefsir olarak ikiye ayırmıştır. En basit tefsiri Allah'ın yüceliğini kabule teşvik eden, kişiyi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe yöneltecek hususları açıklayacak tefsir olarak tanımlamıştır. En yüksek düzeyde tefsirin ise sıraladığı çeşitli şartlarla gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Bu şartlardan ilki Kur'ân kelimelerinin hakiki manalarının tespit edilmesidir. Ona göre Kur'ân kelimeleri, ilk üç asır sonrasında oluşan anlamlar ile tefsir edilmektedir. Kelimenin hakîkî manasını göstereceği için nesnel doğrulama imkânı olarak Abduh'un Kur'ân'ın bütünlüğüne ve ruhuna işaret ettiği görülmektedir. Müfessir, öncelikle Kur'ân'ın nazil olduğu zamandaki anlamlara bakmalıdır. Buna ilaveten Kur'ân'da muhtelif yerlerde geçen kelimeleri bir araya getirerek verilen anlamın hem ayetin umumi ruhuna hem de “*Kur'ân'ın umumi rubu*”na uygun olup olmadığına bakmalıdır.³¹

Abduh'un tefsire giriş olarak kaleme aldığı bölümde beyan ettiği üzere Kur'ân, hikmeti öğretmek ve temize çıkarmak için hidayet ve nur olarak indirilmiştir. Ona göre Allah'ın kitabı, ne hakimlerin kanunları gibi dünyevi bir kanun kitabıdır, ne bedenleri tedavi eden bir tıp kitabı ne de hadiseleri açıklamak için beşerî bir tarih kitabıdır. Ayrıca kazanç yollarını öğreten teknik bir kitap hiç değildir.³² Aynı zamanda Abduh, Kur'ân'ı İslam hukuku ve İslam inancının kaynağı veya dil uzmanlarının uzmanlıklarını gösterecekleri bir kaynak olarak değil, Müslümanların dünya ve ahiret hakkındaki düşüncelerini şekillendirmesi gereken rehber bir kitap olarak görmektedir.³³

²⁸ Johanna Pink, “Muhammed Abduh”, *Encyclopaedia of the Qur'ân* (Erişim 8 Ağustos 2021).

²⁹ Pink, “Muhammed Abduh”.

³⁰ J. M. S Baljon, *Modern Müslim Qoran İnterperetation* (Leiden: Brill, 1968), 31.

³¹ Muhammed Abduh, “Fatıha Tefsiri”, çev. Abdülkadir Şener, Mustafa Fayda, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/ (1968): 1-33; Özdemir, Ahmet, “Muhammed Abduh'un Kur'an Anlayışı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, (2018), 17 (33), 83-101.

³² Reşid Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 2. Baskı (Kahire: Dârü'l-Menar, 1947), 1/4.

³³ Abduh, “Fatıha Tefsiri”, 2.; J. J. G. Jansen, *Kur'ân'a Bilimsel, Filolojik, Pratik Yaklaşımlar*, çev. Halilrahman Acar, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1993) 80.

Abduh, bu bağlamda tefsiri, dünya ve ahiret saadetine ulaştıran bir kaynak olması sebebiyle Kur'ân'ın anlaşılması faaliyeti olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda Kur'ân'ın en üstün gâyesinin de iki dünyada saadete ulaştırmak olduğunu ifade eder. Kısacası tefsir de bu gâyeye hizmet etmelidir. Abduh için bunun dışındaki bütün meseleler, bu gâyeye bağlı ve onu elde etmek için birer vesile olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan tefsiri çeşitli yönleri açısından tasnif etmiştir. Buna göre müfessirler, Kur'an'ı belagat bakımından inceleyerek mana ve üslup özellikleri üzerinde durmuştur, i'rab bakımından inceleyerek lafızlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bazı müfessirler Kur'an'ı kıssalarını incelerken israiliyat ve tarih kaynaklarından şeriat ve akıl kıstasına vurmadan pek çok bilgiyi eserlerine almıştır. Bazıları Garibü'l-Kur'an'ı araştırmış, bazı tefsir ehli ise şer'i hükümleri ortaya çıkarmak istemiştir. Razi gibi müfessirler ise kelam alanına yoğunlaşarak itikadi esasları savunma amacını gütmüştür. Kur'an'ın remizleri üzerinde durarak tefsir yapanlara ise Kâşânî ve İbn Arabî'yi örnek vermiştir.³⁴

Bu şekilde tefsir çeşitlerini ortaya koyan Abduh, maddelerde zikredilen tefsir yönleri üzerinde aşırıya kaçmanın Kur'ân'ın gâyesinden uzaklaştıracağını ifade etmektedir.³⁵ Bunların yanı sıra ona göre doğru bir tefsir için Kur'ân'ın belagat ve üslubunu, beşerin durumunu, Kur'ân'ın bütün beşeriyetin hidayet yolu olduğunu ve Hz. Peygamber'in ve onun ashabının siretini bilmek gerekmektedir.³⁶ Bu şartlara dayalı olarak yapılan tefsir, Müslümanlar için farz-ı kifayedir. Bu tefsirin asıl amacı ise Kur'ân'la hidayete ulaşmaktır. Abduh, kuru tefsir olarak ifade ettiği dil ilimlerinde yapılan tefsirin gerçek tefsir olmadığını ifade etmektedir. O, müfessirlerin tefsir alanını övünme vesilesi olarak görmelerini ve sözü uzatarak Kur'ân'ın maksatlarından uzaklaştırmalarını eleştirmektedir.³⁷ Bu açıklamalar, tefsirde Kur'ân'ın maksatlarına isabet kriterinin Abduh'un Kur'ân'a yaklaşımında ve tefsir usulünde en önemli kriter olduğunu göstermektedir. Nitekim o, geçmiş birikimi bu kriterle isabet edemediği gerekçesiyle eleştirmiş, diğer taraftan maksatlara isabet kriterini teklif ettiği usulün zeminine yerleştirmiştir.

Kur'ân'ın gayelerine isabet etmeyi esas olarak gören Abduh, sûre tefsirlerinde Kur'ân'ın genel gâyelerinin hangi gayeler olduğuna dair açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin Fatıha tefsirinde Kur'ân'da bulunan bütün esasların Fatıha Sûresinde icmâlen yer aldığını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle Kur'ân'da bulunan her şey, Fatıha'da bulunan kapsamlı esasları açıklamaktan ibarettir. Bu hususlar temelde dünya ve ahiret saadetini mündemiçtir. Fatıha Sûresinde özet olarak yer aldığını ifade ettiği Kur'ân'ın nazil oluş sebepleri ise "tevhid, va'd ve void, ibadet, saadet yolunu açıklamak ve ibret için kıssaları anlatmak"tır. Kur'ân-ı Kerim'in nazil olma maksadı bu esasları açıklamaktır.³⁸ Başka bir örnek olarak Abduh, Asr Sûresini içeriği itibarıyla Kur'ân'ın merkezi bir bölümü olarak görür. Şafi'den nakille "Kur'ân namına yalnız bu sure nazil olsaydı bizim için kâfi idi" ifadelerine yer vermektedir. Bu bakımdan ona göre Asr Sûresin de Kur'ân'ın temel ilkelerini içermek bakımından

³⁴ Abduh, "Fatıha Tefsiri", 2, 3.

³⁵ Abduh, "Fatıha Tefsiri", 2, 3.

³⁶ Abduh, "Fatıha Tefsiri", 5, 7.

³⁷ Abduh, "Fatıha Tefsiri", 8.

³⁸ Abduh, "Fatıha Tefsiri", 11-12.

Fatiha Sûresi ile benzer karakterdedir.³⁹ Nisâ Sûresi 4. ayetinin tefsirinde Taaddüd-i zevcat meselesini eşitlik ve adalet ilkeleri temelinde yorumlayarak Kur'ân'ın en yüksek ve nihai hedefini, eşitlik ve adaleti koruma ilkesi olarak kabul eder. Çok eşlilikte adaletin önemine dikkat çekerek adaleti sağlamanın zorluk sebeplerini sıralar. Bu bağlamda Rum Sûresi 21. ayete⁴⁰ işaret ederek Kur'ân'ın evlilikten maksadının rahmet, meveddet ve nefislerin sükunu olduğuna dikkat çekmiştir. Bunları sağlamayan bir evliliğin adalete zıt olacağını ve kişinin kendine, eşine, çocuklarına ve ümmetine zulüm olacağını ifade etmiştir.⁴¹

Kur'ân'ı rehber olarak gören Abduh'un Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında nesnel bir doğrulama aracı olarak maksatlara işaret ettiği görülmektedir. Ona göre Kur'ân'ın maksatlarına yaklaştıran tefsir faaliyeti doğru, maksatlardan uzaklaştıran tefsir faaliyeti ise gereksizdir. Tefsirin gâyesi, bu maksatlara ulaştırmaktır. Eşitlik ve adaletin veya dünya-ahiret saadetinin Kur'ân'ın en yüce ve nihai hedefi olduğunu ifade etmesine rağmen Kur'ân'ın bütün maksatlarını belirlediği söylenemez. Ancak yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi üst gâye olarak belirlediği adalet ve eşitlik ilkeleri ışığında yorum yaptığı ve tefsir ettiği sureler bağlamında makâsıda dikkat çektiği görülmektedir. Bu durum, onun tefsir anlayışıyla tutarlı bir tutum olarak görülebilir. Zira Abduh, tefsirin mushaf sırasına göre ve baştan sona yapılmasına karşı çıkmaktadır. Abduh'un konulu tefsir ve bütüncüllüğe yaptığı vurgu, yorumun Kur'ân'ın mesajları itibariyle ortaya konulması gerektiğini ifade etmektedir.⁴² Onun düşüncesinde Kur'ân'ın mesajı ancak bu yolla açığa çıkarılabilir. Bütüncül yaklaşım, konulu tefsir, Kur'ân'ın gâyeleri hakkındaki düşünceleri ile makâsıdı yaklaşımın gündeme gelmesinde etkili olduğu ve Rıza'yı etkilediği söylenebilir.

3. Reşîd Rızâ'nın Düşüncesinde Makâsıd-ı Kur'ân

Reşîd Rızâ, Menar'ın giriş yazısında tefsirlerin çoğunun i'rab bahisleri, belagat nükteleri, nahiv kuralları, edebi sanatlar, beyan ıstılahları ile dolu olduğunu ve bu ayrıntıların okuyucuyu Kur'ân'dan kopardığını ifade etmektedir. Ona göre kelamcıların cedelleri, usulcülerin tahricleri, fakihlerin istinbatları, mutasavvıfların te'villeri, mezhep ve fırkaların taassupları, okuyucu ile Kur'ân arasına girmektedir. Kimi tefsirler ise okuyucuyu rivayete ve israiliyata boğmaktadır. Eleştirilerinde bunların dışında Râzî gibi astronomi ve tabî ilimlerle tefsirlerini dolduranları da hedef almaktadır. Çünkü okuyucu bunlar arasında Kur'ân'ın gerçek amacını unutmuştur. Ancak Rızâ, Arap dili ve rivayet bilgisinin gerekliliğini vurgulamadan geçmez. Ayrıca yukarıda işaret edildiği gibi ashab ve tabiinden bize ulaşan rivayetleri bilmek de zorunludur. Ancak rivayet esaslı tefsirlerin çoğu Rıza tarafından Yahudi ve İrânlı zenadîkanın ve ehl-i kitap iken Müslüman olanların aktardığı rivayetleri esas aldığı için eleştirilmektedir. Bu rivayetlerin büyük çoğunluğu hurafedir. Bu görüşünü Ahmed b. Hanbel'in "Üç şeyin aslı yoktur: Tefsir, melâhim, megazi..." sözüne yer vererek açıklamaktadır. Ahmed b. Hanbel'in bu sözünü, tefsir, melâhim ve megâzî alanlarındaki haberlerin büyük ço-

³⁹ Muhammed Abduh, "Tefsir-i Sure-i Asr", çev. Mehmed Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakim (Sebilü'r-Reşad)* 3/73 (1328), 323-324.

⁴⁰ "Onlara ısınp kaynaşasınız diye kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de onun kanutlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır" er-Rûm 30/21.

⁴¹ Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 4/370.

⁴² Bk.Şahin Güven, "Günümüz Tefsir Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsir Metodu", *Tarihden Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar* 2010), 439-454.

ğunluğunun mürsel haber olması sebebiyle söylediğini ifade etmektedir. Yine ona göre bu tür haberlerin çoğu muttasıl senetten yoksundur. Bu hususta yapılması gereken şey önemli rivayetleri müstakil kitaplarda toplayarak bu rivayetlerin rivayet derecesini ortaya koymaktır. Tefsirlerde bunların senetlerini aktarmaya gerek yoktur ki Menar'da bu yöntem benimsenmiştir.⁴³

Özellikle İbn Teymiyye'nin görüşlerini naklettiği rivayetle ilgili değerlendirmelerinden sonra Rızâ, rivayet tefsirlerinde yer alan haberlerin büyük çoğunluğunun Kur'ân'a perde olduğunu ve okuyucunun Kur'ân'ın maksatlarına ulaşmasını engellediğini vurgulamaktadır. Bu yüzden rivayet tefsiri ile meşgul olanlar senet ve içerik olarak bir değeri olmayan rivayetlerle uğraştıkları için Kur'ân'ın asıl amacını ıskalamaktadırlar. Bu sebeple bu asıl amaca ulaşabilmek için yeni bir tefsire ihtiyaç vardır. Bu tefsirde öncelikli amaç, Kur'ân'a bir hidayet kitabı olarak yaklaşmaktır. Bu sebeple müfessir, Kur'ân'ın kendi hakkındaki açıklamalarını ve Kur'ân'ın uyarıcı, müjdeleyici, yol gösterici, ıslah edici özelliklerini dikkate almalıdır.⁴⁴

Reşit Rızâ, Menar'ın yöntem olarak temel amacının Makâsıd-ı Kur'ân'a ulaşmak olduğunu beyan etmiştir.⁴⁵ Her sûrede maksatlara ulaşmak konusunda bir gayretinin görüldüğü ifade edilebilir. Nitekim Rızâ'nın Menar tefsirinde makâsıdî yaklaşımı sürdürdüğü ve makâsıdî'd-din, makâsıdî's-şer', makâsıdî'l-Kur'ân, makâsıdî's-şeria, makâsıdî's-şeriati'l-amme, makâsıdî'l-vahy terkiplerinin kullandığı ifade edilmektedir.⁴⁶ Menar'da makâsıd kelimesinin Kur'ân, vahiy ve din kelimelerine izafe edilmesiyle oluşturulan terkiplerin Kur'ân'ın vahyediliş amaçlarına ve Kur'ân'ın temel konularına, inanç esaslarına taalluk ettiği görülmektedir. Makâsıd kelimesinin şer' ve şeria ile oluşturduğu terkiplerin ise kolaylığı esas alma, zorlaştırmama, mesalihin temini, mefasidin def'i gibi dini teşriye esas teşkil eden maksatlar olduğu dile getirilmiştir.⁴⁷

Menar'ın girişinde Rızâ, hakikî maksadın Kur'ân'la ihtida olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ona göre Allah, kıyamet günü insanların sözlerinden değil, kendi kitabı olan Kur'ân'dan sorguya çekecektir.⁴⁸ Kur'ân'la ihtidayı Makâsıd-ı Kur'ân'ın ve makâsıd-ı şeria'nın âli bir maksadı olacak şekilde konumlandığı görülmektedir.

4. Reşid Rızâ'nın Kur'ân Yorumunda Makâsıdî Yaklaşımın Birinci Boyutu: Kur'ân'ın Genel Maksatları veya Makâsıd-ı Kur'ân

Reşid Rızâ, Kur'ân'ın külli makâsıdını on başlık halinde ortaya koymuştur. Müellif, bu anlamdaki Makâsıd-ı Kur'ân fikrini risâlet ve nübüvvet meseleleri bağlamında ele almak-

⁴³ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 1/9.

⁴⁴ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 1/10. Burada Rızâ'nın rivayetler konusundaki görüşlerinde İbn Teymiyye ve İbn Kesir'in etkisi görülmektedir. Özellikle tefsirle ilgili rivayetlerin bir eserde toplanması konusunda bir girişimi olmamakla birlikte İbn Kesir'in tefsirinin yayınına öncülük etmiştir. Bu onun rivayetler konusunda İbn Kesir'in tavrını benimsediğini göstermektedir. Ayrıca İbn Teymiyye'nin pek çok eserinin tahkik ve yayınında katkısı söz konusudur. Bk. Walid Saleh, "Preliminary Remarks On The Historiography Of Tafsir In Arabic: A History Of The Book Approach", *Journal of Quranic Studies* 12/October 2010/1-2 (2010): 6-40.

⁴⁵ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 1/10.

⁴⁶ Maşahî, *Kur'ân'ın anlaşılmasında Gât Yorum: Geçmişten Günümüze Bir Tablîl Denemesi*, 210-217.

⁴⁷ Maşahî, *Kur'ân'ın anlaşılmasında Gât Yorum: Geçmişten Günümüze Bir Tablîl Denemesi*, 116.

⁴⁸ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 1/26.

tadır. *el-Vahyü'l-Muhammedî*'de ve *Menar Tefsiri*'nde Yûnus Sûresinin ilk ayetlerinin tefsirinde Kur'ân'ın on külli maksadını açıklamıştır.⁴⁹

Rızâ'nın düşüncesinde Kur'ân, pratik bir eğitim kitabıdır. Rıza, Kur'ân'ın maksatlarının *kitap, hikmet ve tezkiye* olmak üzere üç ana eksen etrafında döndüğünü beyan etmektedir. Cuma Sûresi 1 ve 2.⁵⁰ ayetlerin yorumuna göre “okunan ayetler”, Allah'ın yasalarını gösteren Kur'ân sûreleridir. Tezkiye, pratik örneklikle eğitim; kitap, ümmilikten çıkarılan kitabet; hikmet ise salih amele sevk eden ilimlerdir. Kur'ân, Hz. Peygamber'in kendi kendine telkini olmayıp tüm nebî ve filozofların ortaya koyduğu her şeyden üstündür ve mütekâmilidir. Bu gerçeği ispatlamak için Rızâ, Kur'ân'ın hedeflerini açıklamak istediğini dile getirmektedir. *Zira ona göre Kur'ân'ın maksatları, Kur'ân'ın Allah'ın vahyi olduğunu ispatlayan en önemli ilmî delildir.*⁵¹ Rızâ'nın vahiy hakkındaki şüphelerin çürütülmesi için bu esaslarla meydan okuduğu görülmektedir. Ona göre bu maksatlar, tüm toplum ve devletlerin ihtiyaç duyduğu ilkelerdir. Asr-ı saadette büyük bir devrime sebep olmuş olan bu ilkelerin Hz. Peygamber'in kendi kendine telkininin bir sonucu olduğunu düşünmek imkânsızdır.⁵² Kuşkusuz ki ashabın olağanüstü değişimini bir beşer ilmi sağlayamaz, insanlığın ıslahını gerçekleştiremezdi.⁵³ Vahiy ile ilgili iddiaların ardı ardına geldiği bu dönemde Rızâ, Kur'ân'ın bu maksatlarıyla “ilmî, ıslahî ve siyasi” olarak meydan okumaktadır. Bu meydan okuma, Kur'ân'ın üslup ve belagatı ile değil, Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği ıslah ile yapılmaktadır. Rıza, bu ıslahı genel, etkin ve hızlı bir şekilde hayata uygulamak istediğini dile getirmek ve başka bir ifade ile zorlaştırmamakta kolaylaştırmaktadır.⁵⁴

Rıza'nın Kur'ân'ın maksatlarını belirlemeye yöneldiği bağlam, Kur'ân'ın kaynağı konusundaki oryantalist iddiaların yoğunlaştığı bir bağlamdır.⁵⁵ Rıza, bu iddialara *el-Vahyü'l-Muhammedî* adlı eserinde Émile Dermenghem (ö. 1971) 'in⁵⁶ görüşleri çerçevesinde cevap vermiştir. Oryantalistlerin Hz. Peygamber'in Rahip Bahira'dan ve Varaka b. Nevfel'den bazı bilgiler aldığı, “şairlerin yeni bir nebiyi müjdelediği” yolundaki haberlerin Hz. Peygamber tarafından bilindiği ve bu haberlerden etkilendiği, Selmân-ı Fârisî'nin Hıristiyan olduğu ve onun Müslüman oluşunu vahiyle ilişkilendirmeleri, yaz ve kış ticaret yolculuklarında Kureyşli tüccarların Hristiyan rahiplerle sohbetleri ve Hz. Peygamber'in bu yolla edindiği bilgi-

⁴⁹ Bk.Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 9/206; Reşid Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 10 Baskı (Beirut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1985).

⁵⁰ “Göklerde ve yerde olanların hepsi, mülkün sahibi, eksiklikten münezzehtir, azîz ve hâkim olan Allah'ta tesbih eder. Çünkü ümmilere içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler.” Cuma 62/ 1-2.

⁵¹ Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 11/207; Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 167.

⁵² Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 350.

⁵³ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 352, 353.

⁵⁴ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 345, 346.

⁵⁵ Bu bağlamda Ignaz Goldziher (ö. 1921), Theodor Nöldeke (ö. 1936) gibi oryantalistlerin XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Kur'ân üzerinde köken çalışmalarını yaptığı sübût ve mevsûkiyet konusunda beşerilik iddialarını dile getirerek İslami metinleri adeta yeniden köken kurgulayarak takdim etme amacıyla oldukları görülmektedir. Bkz.Özcan Hıdır, “Oryantalizmin Günümüzde İslami Metinleri (Kur'ân ve Sünnet) “Yeniden Okuma”daki Düşünsel ve Metodolojik Etkisi”, *Dini ve Felsefi Metinler: Yirmibirinci Yüzyulda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama* Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü 2012), 1/11-26; Bilal Gökçür, “Oryantalist Literatürde Kur'ân'ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı Disiplinlerarası Bir Yaklaşım”, *Bilimname: Düşünce Platformu* 2/5 (2004/2): 61-74.

⁵⁶ Mustafa Öz, “Dermenghem, Emile”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay, 2019), 9/180.

leri içselleştirdiği, Mekke'de Yahudi-Hristiyan varlığı ve etkisi iddialarına cevap vermektedir. Oryantalistler, Hz. Peygamber, nübüvete ilişkin haberleri işitince kendini bu haberlere kaptırılmış olduğuna ve “kendi kendine telkin” iddiasına kapı aralamıştır.⁵⁷

Dermenghem, Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talip ile Şam yolculuğunda bulunduğu sırada Hristiyan alimleri ve Hristiyan kaynaklarını tanıdığını, İranlılarla ilişkilerini ve yakında bir savaş çıkacağını da onlardan öğrendiğini iddia etmektedir. Bütün bunları Dermenghem'in Fransız romantizmi ve hayal gücünün bir ürünü olarak gören Rıza'ya göre Dermenghem bu iddialarını uydururken Kur'ân'dan da faydalanmıştır.⁵⁸ Ayrıca Dermenghem, Hz. Peygamber'in Mekkeli gençlerden farklı olarak eğlence ortamlarından uzak oluşunu, onun ruhunun öğrenmeye duyduğu açlıkla açıklamıştır. Hz. Peygamber'in çocuklarının ölümü sebebiyle hem Hz. Hatice'nin putlara tevessül için kurban kesmesinin bir sonuç vermemesi hem de çocuklarının ölümünün onun ruhunda açtığı yaranın putlara inancını sarstığını ve başka arayışlara yöneldiğini iddia etmiştir. Rıza'ya göre Dermenghem, iddiasını vahyin çözümsel nedenlerinden biri haline dönüştürmek amacındadır. Nitekim Dermenghem'e göre bu durumun neticesinde Araplar arasında putçuluk zayıflamış ve tahannüse⁵⁹ yönelişe sebep olan psikolojik etkiler ortaya çıkmıştır.⁶⁰ Dermenghem, genel olarak vahiy konusunda rivayetleri tetkik etmeden Nebi'nin hayal denizine dalarak vakit geçirdiği ve ilahi vahyin nebinin kendi içinden ortaya çıktığını iddia etmiştir.⁶¹

Rızâ, bahsi geçen amaçla Makâsıd-ı Kur'ân'ı on başlık halinde tasnif etmiş ve alt kategorilere ayırmıştır;

Kur'ân'ın Birinci Maksadı: *Tüm resullerin dâvet ettiği dinin üç temel ilkesinin açıklanması:* Rızâ, Bakara Sûresi 62. ayet⁶² bağlamında *iman*, *ahiret* ve *salih amel* olmak üzere bu temel ilkelere işaret etmektedir. Bu noktada amaç, söz konusu ilkelerin diğer dinlerde yer aldığından daha mütekamil olduğunu açıklamaktır.⁶³ Bu ilkeler tahrif edildiği için Kur'an bu ilkelere aslolan hallerini beyan etmektedir. Kur'ân'ın ortaya koyduğu tevhid inancı, insanı bu yanlış düşüncelerden uzak tutarak ruhî, aklî ve medenî olarak en üstün kemale eriştirecektir.⁶⁴ Rızâ, ahiret inancı konusunda Yahudilik ve Hristiyanlık üzerinden Kur'ân'ın geçmiş dinlerdeki ceza düşüncesini ıslah ettiği beyan etmiştir. Kur'ân, sonradan bozulan bu dinlerin

⁵⁷ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 95-98; Emile Dermenghem, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Reşat Nuri Güntekin, (İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006), 15, 28,29, 44, 45, 48.

⁵⁸ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 100, 101; Emile Dermenghem, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 64-68.

⁵⁹ “Nübüvvetin ilk müjdeleri kabul edilen ve altı ay süren bu rüyalar süresince Hz. Peygamber yalnız kalmak istiyor ve Mekke'nin kuzeydoğusundaki Hira dağında bir mağaraya çekilip tefekküre dalyordu. Hira'ya son gelişinde “kulluk yapmak” (taabbüd) mânasına gelen **tahannüs** (التحنس) ile meşgul olduğu nakledilirse de bu taabbüdün ne şekilde olduğu hakkında bilgi verilmez. Tahannüsün “putlara tapmaktan uzak durmak ve Hz. İbrâhim'in dinine yönelmek” anlamındaki **tahannüf** (التحنف) karşılığında kullanıldığını kabul edenler de vardır.” Bkz. Ahmet Lütfi Kazancı, “Bi'set”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay, 1992), 6/217; Emile Dermenghem, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 61.

⁶⁰ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 102-105.

⁶¹ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 106.

⁶² “Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yabudiler, Hristiyanlar ve Sâbiilerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükafat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir).” Bakara 2/62

⁶³ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 11/207; Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 168, 169.

⁶⁴ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 11/209.

cezaya ilişkin öğretilerini kişinin kesbi gayretine dayanan makul aslına geri döndürmüştür.⁶⁵ Üçüncü temel ilke ise salih ameldir. Kur'an, insanların salih amel hakkındaki tahriflerini ve salih amelin hem kişisel hem de toplumsal islahtan uzak olacak şekilde taklide dönüşmesini engellemek için birçok sûrede tekrar tekrar işlemiştir. İnsana hatırlatmak ve insanı etkilemek için tekrara ihtiyaç söz konusudur. Reşit Rızâ, İhlas Sûresini Allah'a iman için, Zilzal Sûresini ahirete iman için, Asr Sûresini de salih amel için yeterli içeriğe ve etkiye sahip görmüştür.⁶⁶ Vahiy silsilesi içinde tahrife uğrayan bu esasların aslolan hallerini islah temelinde ikame etmek Kur'an'ın külli gayelerindedir.

Kur'an'ın İkinci Maksadı: *Nübüvvet, Risalet ve Rasullerin görevlerinin beyanı:* Rızâ, rasullerin görevlerine dair tahrife işaret ederek onların görevinin Allah'tan aldıkları vahyi tebliğ olduğunu vurgulamıştır. Resuller de insandır bu yüzden Peygamberlere itaat onların Allah'a itaatine bağlıdır. Bu yolla İslam, insanları ruhi ve akli kölelikten kurtarmıştır. Tartışmalı bir mevzu olan şefaathat konusunu ele alan Rızâ, Allah dışında kimsenin şefaathat hakkının bulunmadığını ifade etmektedir. Müşrikler putların şefaathatına, ehl-i kitap da nebi ve azizlerin şefaathatına inanıyorlardı. Kur'an ise bu anlayışı reddederek şefaathatın sadece Allah'a ait olduğunu açıkça ortaya koymuştur.⁶⁷ Kur'an'ın bu bağlamda ta'dil için ortaya koyduğu esaslardan biri de rasullerin tümüne iman meselesidir. Bu husus, Allah'ın gönderdiği resullerin getirdiği dinlerin tümünde islah, hidayet ve dünya-ahiret saadetine ulaşma amaçları açısından eşit ilkeler vazetmesine dayanmaktadır.⁶⁸ Peygamberlik konusundaki diğer bir mesele ise Rızâ'nın eserinde geniş yer ayırdığı mucize meselesidir. Bu konuda mucize-keramet farkına, önceki nebilerin mucizelerine, kader meselesine değinmekte velilerin kâinata tasarrufu gibi meseleleri açıklamaktadır. Özellikle velilere ve mesih'e ibadet konusu, dönemsel problemler çerçevesinde eleştirilmektedir.⁶⁹ Risalet konusunda itaat, şefaathat, mucize ve peygamberlerin tümüne iman meselelerinde yaygın olan yanlış inançlara dikkat çeken Rızâ, Kur'an'ın bu konulardaki temel mesajını ortaya koymuştur.

Kur'an'ın Üçüncü Maksadı: *İnsanın birey ve toplum bazında rubû olarak olgunlaştırılması:*⁷⁰ Rızâ, Kur'an'ın bu maksadını altı alt başlık halinde açıklamaktadır.

1. İslam, fıtrat dinidir. Dinin insanın fıtratına aykırı bir şekilde hareket etmesini telkin eden önderlere itaati eleştiren Rızâ, filozofların veya düşünürlerin insanı şirkin ve zulmün karanlığından kurtarmaya güç yetiremeyeceğini vurgulamaktadır. İnsanı bu karanlıklardan tevhide ve adalete ulaştıracak olan Hz. Peygamberin getirdiği Allah'ın dini İslam'dır. Bu noktada İslam'ın fıtrat dini olduğunu Rum Sûresi 30. ayete⁷¹ işaret ederek açıklamaktadır. Buna ilaveten fıtrat dininin insanın doğasından hareketle kendi düşüncesi ve vicdanı ile

⁶⁵ Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 11/211.

⁶⁶ Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 11/215, 216.

⁶⁷ Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 11/219; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 198.

⁶⁸ Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 11/221, 222; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 202, 203.

⁶⁹ Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 11/223; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 206.

⁷⁰ Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 11/244; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 237.

⁷¹ "Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler." Rum 30/30

davranması demek olmadığını altını çizmektedir. Zira ona göre insanın doğasına uygun bir biçimde olgunlaşması ancak İslam ile gerçekleşebilir.⁷²

2. İslam, akıl ve düşünce dinidir. Rızâ İslam'dan önceki dinsel geleneklerin akıl ve düşünceyi donuklaştırdığını ve İslam'ın gelmesiyle birlikte insanları bu donukluktan kurtardığını ifade etmektedir. Akletme, tefekkür, tedebbür, tezekkür gibi kavramlar bakımından Kitab-ı Mukaddes ile Kur'ân'ın mukayesesini yaparak Kitab-ı mukaddeste bu kavramların hiç yer almadığını vurgulamaktadır. Halbuki Kur'ân'ın pek çok ayeti akıl ve düşünmeye işaret etmektedir.⁷³

3. İslam, ilim, hikmet ve fıkıh dinidir. Rızâ, Kur'ân'da ilmin önemine ve hikmetin yüceliğini vurgulayan ayet-i kerimeler üzerinden İslam'ın gelmesinden önce Allah'ın peygamberlere ilim ve hikmet verdiğini ancak ilim ve hikmetin taklit ve dini reislik nedeniyle kaybedildiğini ifade etmektedir. Fıkıh kelimesinin de gerçekleri ince bir kavrayışla kavramak anlamına işaret ederek hikmetle eş anlamlı oluşunu vurgulamaktadır. Ona göre fıkıh kelimesinin "ahkâmın zahiri ile uğraşan ilim" anlamı Kur'ânî değil, ıstılâhî bir anlamdır.⁷⁴

4. İslâm, burhan ve hüccet dinidir. Rızâ, Kur'ân'da delil ve sultan kelimelerine işaret ederek muarızlarından delil talep ettiğine ve delil gösterdiğine işaret etmektedir.⁷⁵

5. İslam, kalp ve vicdan dinidir. Bu konuda İslam'ın Hristiyanların ve diğer inanç mensuplarının uyguladığı dinde zorlama ve işkence unsurlarını iptal ettiğini beyan etmiştir.⁷⁶

6. İslam, özgürlük ve bağımsızlık dinidir. Kur'ân'ın taklide karşı çıktığını inanç ve amel hususunda muhataplarının atalarından tevarüs ettikleriyle yetinmemesi gerektiğini pek çok ayette vurgulamıştır. Bununla birlikte Rızâ, şeyhlerin ve alimlerin taklit edilmesini eleştirmektedir. Bu taklitçi tavırla Müslümanlar, ehli kitabın yoluna uymuşlardır. Rızâ'ya göre eğer İslam'ı ilmi ve akli bir biçimde ortaya koyacak özgür düşünceli alimler olsaydı bağımsız düşünceli insanlar akın akın İslam'a girerdi ve İslam, bütün dünyayı kapsardı.⁷⁷ Rızâ, İslam dininin diğer dinlerden farklılıklarını ve Kur'ân'ın alt başlıklarla açıkladığı bu maksadı sayesinde insanın olgunlaştırılmasının temin edileceğini vurgulamaktadır.

Kur'ân'ın Dördüncü Maksadı: *İnsanî, Toplumsal ve Ulusal İslah:* Bu maksadın alt başlıkları: Ümmet birliği, İnsanlık Birliği, Din Birliği, Yasama Birliği, Manevi Kardeşlik Birliği, Devletler Hukukunda Birlik, Yargı Birliği, Dil Birliğidir. Diğer maksatlarda olduğu gibi Rızâ, bu maksadı ortaya koyarken Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat amacı güttüğünü ifade etmektedir.⁷⁸ Daha önce gelen tüm peygamberlerin belli bir kavmi varken Hz. Peygamber'in ümmeti tüm insanlıktır. Dolayısıyla Rızâ'nın ümmetin birliğinden kastı aslında Hz. Peygamber'e iman ile bütün insanlığın birliğidir. Bununla birlikte ayrı bir başlık olarak insanlık birliğini de ele aldığı görülmektedir. Burada insanın ırk, halk ve kabileleri arasında

⁷² Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 11/246; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 238.

⁷³ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 11/246; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 242-244.

⁷⁴ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 11/246; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 245.

⁷⁵ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 11/250; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 249.

⁷⁶ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 11/251; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 250.

⁷⁷ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 11/252; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 252.

⁷⁸ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 11/256; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 257.

hiçbir ayırım gözetmeksizin gerçekleşecek bir eşitlikten bahsedilmektedir. Hucûrat Sûresi 49/13. ayeti⁷⁹ ve Hz. Peygamber'in "Arabın aceme, beyazın siyaha, takva dışında herhangi bir üstünlüğü yoktur." sözleri düşmanlık ve çekişmeye de son verecektir.⁸⁰ Din birliği ise bütün peygamberlerin ortaya koyduğu fitri dinin temel esaslarını getirerek mütekamil bir şekilde ortaya koyan bir rasule tabi olmakla gerçekleşecektir. Yasama birliği, mutlak adalet ve eşitliğin yasalar önünde sağlanmasıdır. Manevi din kardeşliği ise din birliğinin sağladığı bütün inananların namaz ve hac gibi toplumsal içerikli ibadetlerde eşitliklerdir. Devletler hukukunda birlik, İslami yönetime boyun eğen tüm ülkelerin genel haklarda eşit olmalarıdır.⁸¹ Yargı birliği, adil şeriat önünde tüm insanların eşit olmasını ifade etmektedir. Bu birlik, gayri Müslimlerin şahsi hükümlerde kendi dinlerine tabi olmalarına aykırı değildir.⁸² Dil birliği ise inananların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamada Kur'an ve sünneti anlamları gerektiğinden Arapça'da birleşmeleri olarak izah edilebilir. Bütün Müslümanların Arapça öğrenmesi, Rızâ tarafından gerekli görülmektedir. İslam'a tabi olan gayr-i müslimler ise boyun eğdikleri şeriatin ve bağlı buldukları hükümetin dilini elbette öğrenmek zorundadır.⁸³ Bu şekilde Rızâ, toplumları ve halkaları zorla değil, bir iç disiplinle birleştiren bu ilkelerin Hz. Peygamberin nefisinden doğan bir düşüncenin ürünü oluşunun imkansızlığına işaret etmektedir ki tüm nebilerin getirdiklerinden ve filozofların düşüncelerinden üstün olan bu esaslar ile mesajın Allah'ın vahyi olması ispatlanmış olur.⁸⁴ Bu birlik fikrinin ütopyik temaları içerdiği söylenebilir. Özellikle Kur'an'ın Arapça zemininde bir dil birliğini hedeflediği ve bu maksat temelinde gayr-i müslimlerin bile Arapça öğrenme zorunluluğuna tabi tutulması gerektiği gibi iddialar tartışılır niteliktedir.

Kur'an'ın Beşinci Maksadı: *Emir ve yasaklardan oluşan kişisel yükümlülüklerde İslam'ın üstünlüklerinin açıklanması:* Rıza bu maksadı on başlık halinde açıklamıştır.

- 1- İslam'ın ruh ve beden, dünya ve ahiret dengesini sağlama yönünü vurgulamaktadır.
- 2- İslam'ın amacı, soyut inanç ve tevekkül olmayıp salih amel ve aksiyonlar aracılığı ile dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır.
- 3- İslam'ın amacı ihtilafları azaltarak birlik ve kaynaşma sağlamaktır.
- 4- İslam, sıkıntı değil kolaylık dinidir.
- 5- İslam, aşırılık değil orta yol dinidir.
- 6- İslam'ın insana yüklediği sorumluluklar azdır, anlaşılması bakımından da kolaydır. Rızâ, bu noktada yükümlülüklerin fakihler tarafından çoğaltıldığına dikkat

⁷⁹ "Ey insanlar! Şüphesiz ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır." el- Hucurât 49/13.

⁸⁰ Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 258, 259.

⁸¹ Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 264.

⁸² Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 260.

⁸³ Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 260.

⁸⁴ Rızâ, *Tefsîrü'l-menar*, 11/260; Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 266.

çekerek bu haliyle yükümlülüklerin anlaşılmasının zorlaştığını, amel etmenin ise neredeyse imkânsız hale geldiğini dile getirmektedir.

- 7- İslam'da yükümlülüklerde azimet ve ruhsatlar mevcuttur.
- 8- Kur'ân ve sünnetin yol göstericiliğinde insanın akıl, anlayış ve zaafı göz önünde bulundurulmuştur.
- 9- İslam'ın getirdiği diğer bir kolaylık ilkesi ise zahire göre hükmetmedir. Batını yön, Allah'a bırakılır.
- 10- İslam'da tüm ibadetler, Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu şekilde gerçekleşmelidir. Bu konuda hiç kimsenin otoritesi yoktur. Rızâ, bu hakikatlerin de Hz. Peygamber tarafından kişisel bir görüş gibi ortaya konulmasının imkansızlığına dikkat çekmektedir. Zira bu ilkeler, Allah'ın vahyi olmaya layık hakikatler içermektedir.⁸⁵

Kur'ân'ın Altıncı Maksadı: *İslamî yönetim biçiminin açıklanması:* İslam'da otoritenin kaynağı ümmettir ve bunun biçimi ise şuradır. Reşit Rızâ, Şûrâ Sûresi 42/38⁸⁶ ve Bakara Sûresi 2/159.⁸⁷ ayetleri delil göstererek Hz. Peygamber'in Kur'ân'da nas bulunmayan askerî, siyasî, ekonomik konularda ashabıyla istişare ettiğini ifade etmektedir. Bu tür durumlar zaman ve zemine göre değişebileceğinden bir sisteme bağlanması ibadet gibi görülme tehlikesini beraberinde getirmektedir. Nisa Sûresi 59. ayetteki *ülü'l-emr* ifadesini ümmetin kendisine güvendiği ve kendilerine uyduğu kimseler yani *ehl-i hal ve akd* ve ümmetin maslahatlarında rey sahibi kişiler olarak yorumlamıştır. İslam'da otoritenin kaynağının ümmet olduğunu ifade ederek Fahreddin Razi'nin "Ümmetin her bireyi imam fasıksa onu görevden alma hakkına sahiptir." ifadelerine yer vererek Razi'nin buradaki ümmetten kastının *ehl-i hal ve akd* heyeti olduğuna dikkat çekmektedir. Onların riyasetleri, ümmetin tümünün riyasetinden üstündür. Tüm toplumların zorba yönetimler altında zulme uğradığı bir çağda Kur'ân'ın ortaya koyduğu bu ilkenin en büyük siyasal ıslah olduğunu söylemektedir.⁸⁸ Rıza tarafından siyasal ıslahın hem değişim alanına dahil edilmesi hem de Kur'ân'ın maksatları arasında zikredilmesi çelişki olarak görülebilir. Ancak Rıza, bir taraftan Kur'ân'ın maksadı olan siyasal ıslahın zaman ve zemine göre değişeceğine dikkat çekerken bir taraftan da bu değişim alanı *Ülü'l emr*'in yetkisine bırakılmaktadır. Başka bir ifade ile Rıza'nın düşüncesinde Kur'ân'ın siyasal ıslahı hedeflemesi sabit bir ilke iken bunun nasıl gerçekleşeceği *ülü'l emr*in sorumluluğu altında değişime açık bir olgudur.

Kur'ân'ın Yedinci Maksadı: *Mali İslah:* Bu amaç bağlamında Rızâ, beşerin ıslahına yönelik açıklamış olduğu Kur'ân'ın maksatlarının birey ve toplumla ilişkili olmak üzere iman, tedeyyün, akıl ve burhan, fikir ve vicdan, insan türünün kemali vb. yollarla gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Son dört maksadı ise *büyük toplumsal bozulmayı düzeltme amacıyla olan ıslah* olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Kur'ân'ın bu maksatlarının gerçekleşmesi öncekilerin

⁸⁵ Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 11/267, 268.

⁸⁶ "Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarında danışma ile yürür..." eş-Şûrâ 42/38.

⁸⁷ "İndirdiğimiz apaçık delillerle hidayet bilgisini -kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah lanet eder hem de lanet okuyanlar lanet eder." el-Bakara 2/159.

⁸⁸ Rızâ, *Tefsiri'l-menar*, 11/264; Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 272.

gerçekleşmesine bağlıdır. Kur'ân'ın Mali ıslah maksadını yedi eksen etrafında ele almaktadır.⁸⁹

1. Mali ıslah hakkında genel kaide: Malın hayır ve şer hakkında bir fitne ve imtihan oluşu⁹⁰
2. Malın bir baskı unsuruna, övünmeye ve haktan ve hayırdan alıkoymaya dönüşmesinin yerilmesi⁹¹
3. Mal ile böbürlenmenin, cimrilğin ve infakta riyanın yerilmesi⁹²
4. Malın Allah'ın nimetlerinden olması ve iman ve salih amelin karşılığı olması sebebiyle zenginliğin ve malın medhi⁹³
5. Allah'ın malda iktisat ve israftan kaçınma yoluyla malın korunmasını emretmesi⁹⁴
6. Malın Allah yolunda infakı imanın işareti ve ümmetin hayatı, devletin izzeti ve insanın saadeti için bir vesiledir.⁹⁵
7. Malda farz ve mendup haklar⁹⁶

Bu maksat hakkında da Rızâ, kapsamlılığı ve derinliği diğer düşünce sistemlerinde olamayacak mükemmelliğe sahip olması gibi sebeplerle Hz. Peygamber'in getirdiği vahyin kendi kendine telkinden kaynaklanamayacağını açık ortada olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁷

Kur'ân'ın sekizinci maksadı: *Harp düzenininin ıslahı ve savaşın mefsedetinin defedilmesi, savaşın insanın hayrına olacak bir amaca basredilmesi:* Rızâ, son asırda emperyalist tutkulara dayanan savaşlardaki insanlığın çaresizliğine dikkat çekerek çarenin Kur'ân'ın konu hakkındaki ıslahına kulak vermek olduğunu vurgulamaktadır. Modern zamanlarda yapılan anlaşmalar da savaşın sonuçlanması konusunda çözüm olmamaktadır. 16/92.⁹⁸ ayetler sanki batılı devletler hakkında inmiştir. Toplumsal anlaşmalarda daha güçlü olan devletin bu gücüne güvenerek anlaşmayı bozmasını eleştirmektedir. Bu konuda kendi döneminden bir örnek olarak Versay anlaşmasını örnek vermektedir.⁹⁹ Bu konudaki ayrıntılı fikirlerini Menar tefsirinde Enfal Sûresi ve Tevbe Sûresi'nin ilgili ayetleri bağlamında açıklamaktadır.¹⁰⁰ *el-Vahyü'l Muhammedî*'de ise eserin te'lif amacına uygun biçimde nübüvvetin ispatına yönelik olarak bu amaçları özet bir şekilde dile getirmektedir.¹⁰¹

⁸⁹ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 284.

⁹⁰ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 284.

⁹¹ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 288.

⁹² Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 290.

⁹³ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 292.

⁹⁴ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 296.

⁹⁵ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 298.

⁹⁶ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 302.

⁹⁷ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 304.

⁹⁸ “Sakin bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle yeminlerinizi aranızda (güçsüzler aleyhine) bir kandırma aracı yaparak, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın...” en-Nahl 16/92.

⁹⁹ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 306, 307.

¹⁰⁰ Bk. Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 10/218.

¹⁰¹ Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 307, 308.

Kur'ân'ın Dokuzuncu Maksadı: *Kadınlara insani, dini ve medeni hakların verilmesi:* Kur'ân'ın kadına verdiği haklar, İslam gelmeden önce hiçbir toplumda mevcut değildir. Allah, İslam ile birlikte kadına yapısının farklılığı sebebiyle farklı olan hükümler dışında genel olarak erkeklere verdiği hakları vermiştir. Rızâ, Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği ıslahın onun nübüvvetinin en büyük delillerinden sayıldığını ifade etmektedir. Ona göre Hz. Peygamberin nübüvvetten önce çevresine ahlaki dışında ilmi bakımdan herhangi bir üstünlüğü yoktur. Hz. Ömer'in bu konuda "İslam'da cahiliyeyi tanımayan kimseler yetişmeye başladığında İslam'ın bağları bir bir çözülür" ifadelerine yer verir. Burada Rızâ, cahiliyeyi bilmenin İslam'ın gerçek kıymetini anlamak bakımından önemine dikkat çeker. Bu doğrultuda İslam'ın İslam öncesi dönemle mukayesesinin maksatların belirlenmesinde etkili olduğu ifade edilebilir. Rızâ, *Zarif Cinse Çağrı*¹⁰² kitabında Kur'ân'ın kadınlar hakkındaki maksadını ayrıntılı olarak açıkladığını dile getirmiştir. Kadının İslam öncesinde Arap toplumu ve diğer toplumlardaki konumuna dikkat çekerek kadının değerinin düşüklüğüne işaret etmiştir. Özellikle Batıların kadının insan olmadığına ilişkin düşüncelerini aktarır. Bu konuda el-Hucurât 49/13 ve en-Nisâ 4/1 ayetlerini delil getirmektedir. Avrupa ülkeleri, kadının dini olup olmadığını tartışırken Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hatice, ilk Müslümanlardan olmuştur. Kur'ân, mushaf haline getirildiğinde Hz. Hafsa'nın yanında muhafaza edilmiştir. Kadın miras hakkından mahrum bırakılırken Kur'ân en-Nisâ 4/7 ayette kadına miras hakkı vermiştir. Evliliği dini ve medeni bir sözleşme haline getirerek kadının hakkını hem evlilikte hem de boşanmada korumuştur. Diğer taraftan taaddüd-i zevcat meselesinin çok ağır şartlarla birlikte mübah kılındığına dikkat çekerek kadının eşinin tekrar evlenip evlenmemesini kabul edip etmemekte serbest bırakıldığını dile getirmiştir.¹⁰³ Rızâ'nın bu maksat ile ilgili açıklamalarının da diğer maksatlar benzer üsluba sahip olduğu görülmektedir. Kur'ân'ın kadınlar hakkındaki maksadı, kadınlara insani ve medeni hakların verilmesidir ki Kur'ân'ın kadına verdiği haklar ve konum hem cahiliye döneminde hem de diğer toplumlarda kadına verilen haklarla mukayese edildiğinde üstün niteliklere sahiptir.

Kur'ân'ın Onuncu Maksadı: *Kölelerin özgürleştirilmesi:* Rızâ, Kur'ân'ın maksatlarının sonuncusu olarak kölelerin özgürleştirilmesi meselesinde köleleştirilen tüm canlılarda üstün gelen topluluğun uyguladığı normal durumlardan biri olduğuna dikkat çeker. Batılı devletlerde kölelik XIX. yy'ın sonlarına kadar devam etmiştir. Batılı toplumlar köleliği kaldırdıkları zaman bunu insanlığın genel maslahatını düşünerek yapmadıkları için arzu edilen bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Avrupa'da köleler, ırk ve renk gibi ayrımlarla işkenceye maruz kalırken İngiltere, Hintlileri aşağılık varlıklar gibi görmüştür. İslam ise köleliği tedricî bir biçimde kaldırma amacında olmuştur. İslam'ın bu konuda ilk yaptığı ıslah, köleye zulmü önlemek ve kaldıramayacağı yükü yüklememektir. Rızâ, bir taraftan köle sahiplerinin maslahatı diğer taraftan kölelerin serbest bırakılmalarının ardından nasıl geçineceği ile ilgili meseleler sebebiyle tedrici bir yol takip edildiğini vurgulamıştır. Amerika'da kölelerin özgürleştirilmesinin ardından pek çok kölenin geçimini sağlayamadığı için sahiplerine geri dönmek zorunda kaldığını beyan eden Rızâ, İslam geldiğinde hikmet uygun ve pratik olmadığı için

¹⁰² Bk. Muhammed Reşid Rızâ, *Hukukü'n-nisâ fi'l-İslâm: nidâu li'l-cinsi'l-latîf* (Kahire Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, 1985); Muhammed Reşid Rızâ, *İslam'da Kadının Hukuku: Kadınlara Çağrı*, çev. Mehmet Çelen, "İslam'da Kadının Hukuku: Kadınlara Çağrı", (Malatya: Nida Yayınları, 2008).

¹⁰³ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 11/283-285.

köleliğin hemen kaldırılmasının imkansızlığının altını çizmektedir.¹⁰⁴ Rıza köleliğin İslam'ın ilk dönemlerinde mevcut olmasının cahiliye hayatının getirdiği bir zorunluluk olarak göstermektedir. Kur'an'ın köleliğin kaldırılması konusunda izlediği tedirici durumun mükemmelliğine Amerika örneği üzerinden dikkat çekmektedir. Bu bağlamda on dört asır önce getirilen bu sistemin beşerî bir ürün olamayacağını ispatı oluşunu vurgulamaktadır.

Rızâ'nın bu hususlarla Kur'an'ın naslarının tamamını kuşatan ilkelere işaret ettiği ve aynı zamanda bu ilkelerin hayatın bütün yönlerini kuşattığı dile getirilmiştir.¹⁰⁵ Diğer taraftan Rızâ, makâsîd anlayışının birinci boyutu olan Makâsîd-ı Kur'an'a dahil ettiği konular açısından eleştirilmiştir. Bu eleştiriye göre kadın hakları meselesi, hukuki konular kapsamında değerlendirilerek ikincil bir konumda görülmüştür. Klasik makâsîd düşüncesindeki makâsîd-ı şeria ve zarurat-ı hamsenin insan hakları etrafında şekillenmiş olmasına rağmen kadın haklarının evrensel bir amaç olarak makâsîd-ı şerianın kapsamına dahil edilmediği ifade edilmektedir. Rızâ tarafından Kur'an'ın temel gâyelerinden biri olarak takdim edilmesine rağmen kadın hakları konusu, evrensel bir amaç olma açısından yeterince kapsamlı görülmemiştir.¹⁰⁶ Başka bir örnek olarak Rızâ'nın kölelik meselesini Kur'an'ın amaçları arasına dahil etmesi de benzer gerekçe ile eleştirilmektedir. Zira kölelerin özgürleştirilmesinin insan onurunu koruma, insan hakları ve sosyal adalet gibi bazı ana konuların bir parçası olarak zikredilebileceğinin ve kölelik meselesinin ancak bu konularla ilişkili olarak ele alınabileceğinin altı çizilmiştir. Dolayısıyla bu konu, Kur'an'ın üst/külli bir amacı olmaya layık değildir. Ancak kadın haklarında olduğu gibi Kur'an'ın ikincil bir amacı olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁷

Bu eleştirilerde ifade edildiği üzere Rızâ'nın küllilik iddiasına rağmen makâsîd görüşü yeterince kapsamlı görülmemiştir. Makâsîd-ı Kur'an'ın hukuk sınırlarının ötesine geçerek dinin bütün yönlerini kapsamaya gerektiği beyan edilerek Rızâ'nın makâsîd hakkındaki görüşü, normatif karakterde görülmektedir. Onun bu normatif bakış açısı ise Reşit Rızâ'nın Makâsîd-ı Kuran'ı bir fıkıh olarak karakterize etmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁸ Rıza, İslam ve öncesindeki şartları tasvir ederek Kur'an'ın amacının insanın bozduğu sosyal ve siyasi yapıyı ıslah etmek olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹ Rızâ'nın ilk asırlarda reforme etme kabiliyetiyle dünyaya hükmeden ve İslam toplumunu ortaya çıkaran Kur'an'ın tekrar reforme etme kabiliyetine bu maksatları ortaya koyarak dikkat çekmek istediği görülmektedir. Bu yolla dünyanın en iyi sistemi olarak kabul edilerek insanlığın akın akın İslam'a geleceğini vurgulamaktadır.¹¹⁰

Bu bağlamda Rızâ, Kur'an'ın maksatlarından her birini açıkladıktan sonra Hz. Peygamberin getirdiği mesajın tüm nebi, filozof ve düşünürlerin ortaya koydukları sistemlerden daha üstün ve mükemmel olduğunu vurgulamaktadır. Mesajın bu özelliği, aynı zamanda

¹⁰⁴ Rızâ, *Tefsîrü'l-menar*, 11/288, 289.

¹⁰⁵ Maşalı, *Kur'an'ın anlaşılmasında Gât Yorum: Geçmişten Günümüze Bir Tablîl Denemesi*, 116.

¹⁰⁶ Tazul İslam - Israr Ahmad Khan, "Identifying Maqasid al-Qur'an: Critical Analysis Of Rashid Rida's Views", *Journal Of Islam In Asia* Special Issue/1 (March 2011): 491.

¹⁰⁷ İslam - Khan, "Identifying Maqasid al-Qur'an: Critical Analysis Of Rashid Rida's Views", 492.

¹⁰⁸ Bkz. Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 254.

¹⁰⁹ İslam - Khan, "Identifying Maqasid al-Qur'an: Critical Analysis Of Rashid Rida's Views", 493.

¹¹⁰ Rızâ, *el-Vahyü'l-Mubammedî*, 257.

mesajın kendi kendine telkin ürünü veya kişisel bir görüş olamayacağını ve Allah katından olduğunun en büyük delilidir.¹¹¹

5. Reşid Rızâ'nın Kur'ân Yorumunda Makâsıdî Yaklaşımın İkinci Boyutu:

Sûrelerin Maksatları

Kur'ân yorumunda Rızâ'nın makâsıdî yaklaşımı iki boyutlu bir tasnife tabi tutulmuştur. İkinci boyut, Rızâ'nın sure tefsirinde söz konusu olup ilkeler ve mesajlar çıkararak surenin temel konuları çerçevesindeki hedeflerini dile getirdiği boyuttur. Bu boyut, surenin ihtiva ettiği meselelerle sınırlı kalmıştır. Bu anlamıyla alt maksatlar bağlamında maksadın anlam olarak konu/mevzu/tema kavramlarıyla örtüştüğü söylenebilir.

Reşid Rızâ, bütüncül bir yaklaşımla sure sonlarında sure içinde hedeflenen konu, ilke ve mesajları sıralamaktadır. Bu mesajlar için *خلاصة السورة* başlığını¹¹² kullanmaktadır. Örneğin Mâide sûresinin sonunda sûreyi temel mesajları açısından iki ana kısma ayırarak değerlendirdiği görülmektedir. İlk kısımda itikadi ve ameli kaideler yer almakta usulü'd-din başlığı altında otuz ilkeye yer verilmektedir. İkinci kısımda ise ehl-i kitap hakkındaki tartışmalar ve ahkam ele alınmaktadır.¹¹³ Rızâ, Tevbe suresinin sonunda da benzer şekilde bir hülâsa vermiştir. Beş ana bab, bu babların alt fasıllarından ve fasılların alt başlıklarından oluşan bu bölümde surenin muhtevası, temel konuları ve verilmek istenen mesajlara yer verildiği görülmektedir.¹¹⁴ A'raf Sûresinin sonunda kapsamlı bir özet ve tevhid, risalet, ahiret, teşri' usulü, Allah'ın yaratma konusunda sünneti, Allah'ın toplumların durumları hakkındaki kanunları olmak üzere altı bölüm halinde takdim edilmiştir.¹¹⁵

Bu bölümlerin her biri sureden çıkarılan alt başlıklara ayrılmıştır. Buna göre örneğin Tevbe sûresinde teşri' usulünü konu edinen dördüncü başlık dokuz alt esastan oluşmaktadır. Rızâ, bu başlık altında teşri usulünün bütün kaidelerini değil, sadece bu sureden çıkardığı usule dair kanunları beyan etmektedir. Surenin ikinci ayetine dayanarak teşri usulüne dair kaidelerin ilki olarak dinin şari'inin Allah olduğunu beyan etmektedir.¹¹⁶ Teşri' usulüne dair ikinci kaide ise A'raf Sûresinin 2, 28 ve 173. ayetlerine dayanarak dinde taklidin ve insanların görüşlerine dayanmanın haram oluşudur.¹¹⁷ Sûreden çıkardığı toplumsal kanunları ise yedi başlıkta ele almıştır. Örneğin Sûrenin 4. ve 5. ayetlerine dayanarak zulmeden toplulukların Allah tarafından helak edileceğini beyan etmektedir.¹¹⁸ Yeryüzünde üstün gelmenin kanunu ise toplumların yeryüzünün devletlere değil, Allah'a ait olduğunun bilincinde olarak Allah'ın rahmetinden ümit kesme, fesat çıkarma ve zulüm gibi helake sürüklenmenin vesilelerine değil, toplumları güçlendiren sabır ve kararlılık gibi ahlaki esaslara dayanmalarındır.¹¹⁹ Bu

¹¹¹ Bk. Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 166, 266, 283, 304.

¹¹² Bkz. Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 6/112 vd., 7/276 vd., 8/ 270 vd., 9/559 vd., 10/140 vd, 11/494 vd; 12/198 vd.

¹¹³ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 7/376.

¹¹⁴ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 11/98-140.

¹¹⁵ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 9/559.

¹¹⁶ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 9/569.

¹¹⁷ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 9/570.

¹¹⁸ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 9/576.

¹¹⁹ Rızâ, *Tefsirü'l-menar*, 9/577, 578.

Şekilde tespit edilen kaidelerin ilgili srenin konularına bağlı olarak ulaşılan sonuçlar, ilkeler ve temel konular üzerinden verilmek istenen mesajlar olduğu söylenebilir.

Sonuç

Reşid Rızâ, modern dönemde İslam dünyasının Batı karşısında ilk krizlerini yaşadığı bir dönemin önemli temsilcilerinden Abduh'un takipçisi olmakla ne çıkmaktadır. Abduh'un düşüncesinde hem klasik tefsir kaynaklarına yönelik eleştirilerinde hem de kendi tefsir yöntemini ortaya koyarken Makâsıd-ı Kur'an'ın nesnel bir doğrulama aracı olarak öne çıktığı görülmektedir. Rızâ'da ise Makâsıd-ı Kur'an'ın, nübüvvet meselesini ve vahyin kaynağının ilahîliğini Batı'ya karşı savunma çabasında işlevsel bir araç olduğu tespit edilmiştir. Rıza, Makâsıd-ı Kur'an bağlamında tevhid, ahiret ve nübüvvet esaslarının bütün dinlerde ortak olduğunu ifade etmekle birlikte bu esasların diğer dinlerde tahrif edildiklerine dikkat çekmiştir. Kur'an, tahrif edilmiş olan bu esasları ta'dil etme amacındadır. Rızâ'nın kadın, kölelik, şura, İslamî yönetim ve ekonomi gibi pek çok modern meseleyi, Kur'an'ın gerçekleştirmek istediği temel maksatlar çerçevesinde ele alarak Makâsıd-ı Kur'an'ı modernitenin eleştirileri veya talepleri doğrultusunda tasarladığı sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir ifadeyle bu konularda amaçlanan ıslah, Kur'an'ın ana maksatları arasına dahil edilerek eleştirilere makâsıd üzerinden cevap verilmektedir. Onun düşüncesinde Makâsıd-ı Kur'an, külli yönüyle amaçlanan ıslahın gerçekleşmesinde ve modern eleştirilere verilen cevaplarda işlevsel bir görüntü arz etmektedir. *el-Vahyü'l-Muhammed* adlı eserinde genel olarak Kur'an'ın kaynağı ve Hz. Peygamber'in nübüvveti, vahyin mahiyeti gibi konularda oryantalist eleştirilere Kur'an'ın gayeleri ile cevap vermiştir. Batılı eleştirilere tepki olmak üzere Rıza'nın Makâsıd-ı Kur'an hakkındaki açıklamalarının temel hedefinin İslam'ın diğer dinlerden ve beşer sistemlerden üstün ve mütekâmil olduğunu ortaya koymak olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle Makâsıd-ı Kur'an'ın eksiksiz, mkemmell ve evrensel oluşu üzerinden Kur'an'ın eksiksiz, mkemmell ve evrensel oluşunu, Kur'an'ın kaynağının beşer veya kendi kendine telkin ürünü olamayacağını ispatlama amacının ne çıktığı dile getirilebilir. Rıza'nın düşüncesinde Kur'an'ın maksatları, risalet konusu hakkında ileri sürülen batılı iddialara cevap verme çabasıyla ve modern iermelerle ıslah temelli olarak araçsal bir konumda ortaya konulmuştur.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s):

Gülnur KÜLÜNKOĞLU

Finansman / Funding:

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. İstanbul: Matbaa-yi Osmaniye, 1884.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Açıklamalı Mecelle: Mecelle-i ahkam-ı adliye*. Haz. Ali Himmet Berki. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.
- Abduh, Muhammed. "Tefsir-i Sûre-i Asr". çev. Mehmed Akif Ersoy. *Sırat-ı Müstakim (Sebilü'r-Reşad)* 3/73 (1328), 323-324.
- Abduh, Muhammed. "Fatiha Tefsiri". çev. Abdülkadir Şener- Mustafa Fayda. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (1968), 1-33.
- Abdurrahman, Tâhâ. *Tecdüdü'l-menbec fî takvîmi't-türâs*. Beyrut: Merkezü's-sikafî'l-Arabi, ts.
- Âşur, Vasfi. "Nahve Tefsiri'l-makâsıdî". *Makâsıdü'l-Kur'âni'l-Kerim: mecmûatu bubus*. Ed. Muhammed Selim el-Avva. London: Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî 2016, 419-467.
- Baljon, J. M. S. *Modern Müslim Qoran İnterperetation*. Leiden: Brill, 1968.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Makâsıdü'ş-Şerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27/423-427. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Cüveynî, İmam'ül-Haremeyn. *el-Burhan fî usuli'l-fıkıh*. thk. Abdülazim ed-Dib. Doha: Câmîiatu Katar, 1978.
- Çaykara, Faruk. *Kur'ân'ın Yorumlanmasında Amaçsal Yaklaşımlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Dermenghem, Emile. *Hız Muhammed'in Hayatı*. Çev. Reşat Nuri Güntekin. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.
- Duman, Soner. "İslam Hukuk Metodolojisinde Gazali'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları", 900. *Vefat yılında İmam Gazali: Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*. Ed. İsmail Kurt. 413-441. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2012.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Müstasfâ*. thk. Hamza b. Züheyr. 4 Cilt. Medine: Şeriketü Medine-i Münevvere, 2008.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Cevâhirü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Rıza Kabbânî. Beyrut: Dârü'l-Âfâkî'l-Cedîde, 6. Baskı, 1990.
- Gökkır, Bilal. "Oryantalist Literatürde Kur'ân'ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı Disiplinlerarası Bir Yaklaşım". *Bilimname: Düşünce Platformu* 2/5 (2004/2), 61-74.
- Güven, Şahin. "Günümüz Tefsir Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsir Metodu". *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*. Ed. Bilal Gökkır vd. 439-454. İstanbul: Özkan Matbaacılık, 2010.
- Hâmîdî, Abdülkerim. *Makâsıdü'l-Kur'ân min teşri'il-ahkam*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008.
- Hıdır, Özcan. "Oryantalizmin Günümüzde İslami Metinleri (Kur'ân ve Sünnet) "Yeniden

- Okuma”daki Düşünsel ve Metodolojik Etkisi”. *Dini ve Felsefi Metinler: Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama*. Ed. Bayram Ali Çetinkaya. 1/11-26. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yay, 2012.
- İbn Manzûr. “K-S-D”. *Lisani’l-Arab*. 6 Cilt. 5/3642. Kahire: Dârü’l-Meârif ts.
- İslam, Tazul. “Maqasid al-Quran and Maqasid al-Shari’ah: An Analytical Presentation”. *Revelation and Science* 03/01 (2013), 59-69.
- İslam, Tazul - Khan, Israr Ahmad. “Identifying Maqasid al-Qur’an: Critical Analysis of Rashid Rida’s Views”. *Journal Of Islam In Asia. Special Issue 1* (March 2011), 463-496.
- Jansen, J. J. G. *Kur’ân’a Bilimsel, Filolojik, Pratik Yaklaşımlar*. çev. Halilrahman Acar. Ankara: Fecr Yayınevi, 1993.
- Karaoğlan, Arslan. “Kur’an’ı Anlamada Bilimsel Yönelişe Toplu Bir Bakış”. *Route Educational and Social Science Journal*, 4 (6), (October 2017), 367-391.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. “Bi’set”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/217-218. Ankara: TDV Yay, 1992.
- Kırca, Celal. *Kur’an ve Bilim*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Kur’an-ı Kerim Meali, Çev. Hayrettin Karaman vd, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Maşalı, Mehmet Emin. “Yakın Dönem Tefsir Geleneğinde Makāsıd Merkezli Yaklaşım (Reşid Rıza ve İbn Âşûr Örneği)”. *Makāsıdı Tefsir Kur’ân-ı Kerim’i Amaç ve Hikmet Eksenli Anlamak*. Ed. Mustafa Çağrırcı, 261-281. İstanbul: Kuramer, 2018.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur’ân’ın anlaşılmasında Gâî Yorum: Geçmişten Günümüze Bir Tablîl Denemesi*. İstanbul: Otto Yayınları 2016.
- Öz, Mustafa “Dermenghem, Émile”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 9/180. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Özdemir, Ahmet, “Muhammed Abduh’un Kur’an Anlayışı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/33, (2018), 83-101.
- Pekcan, Ali. “Zarûriyyat Düzeyindeki Gaî Değerlerin Mahiyeti ve Evrensel Niteliği Üzerine”. *İslami İlimler Dergisi* 3/1 (Bahar 2008), 137-154.
- Pink, Johanna. “Muhammed Abduh”. *Encyclopedia of the Qur’ân*. Leiden: Brill, 2015. Ed. George Archer. Erişim 8 Ağustos 2021.
- <http://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopaedia-of-the-quran>
- Rızâ, Muhammed Reşîd. *İslam’da Kadının Hukuku: Kadınlara Çağrı*. Çev. Mehmet Çelen Ma-latya: Nida Yayınları, 2008.
- Rızâ, Muhammed Reşîd. *Hukukü’l-nisâ fi’l-İslâm: nidâu li’l-cinsi’l-latîf*. Kahire: Mektebetü’t-Türasi’l-İslâmî, 1985.
- Rızâ, Muhammed Reşîd. *el-Vahyü’l-Muhammedî*. 10. Baskı. Beyrut: Mektebetü’l-İslamiyye,

1985.

Rızâ, Muhammed Reşid. *Tefsiri'l-menar*. 12 Cilt. 2. Baskı. Kahire: Dârü'l-Menar, 1947.

Saleh, Walid. "Preliminary Remarks On The Historiography Of Tafsir In Arabic: A History Of The Book Approach". *Journal of Quranic Studies* 12/October 2010/1-2 (2010), 6-40.

Şatibi, İbrahim Mûsâ. *el-Muwâfakât*. 4 Cilt. Thk: Abdullah Dıraz. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2017.